

BÖLÜM 2

KEMALİZM'den KOPUŞ SÜRECİ:

1. Dr. Refik Saydam'ın Teşkil Ettiği Hükümetin Programı – 27 Ocak 1939

Arkadaşlarım,

Selefim Celal Bayar'ın istifası üzerine teşkili bana tevdi buyurulan kabineyi yüksek huzurunuzla getiriyorum.

Parti Programı – 4 Senelik 3 Numaralı Plan'a atıf yok.

Kabinenin programı, şimdiye kadar olduğu gibi, mensub olduğumuz Cumhuriyet Halk Partisinin programını tahakkuk ettirmek gayesine dayanmaktadır.

Kanunlar ve Adalet

İnkılab kanunlarının milli bünyede sarsılmaz bir şekilde işlenmesini ve adli teşkilatın devamlı inkişafını temin yolunda ittihaz edilmiş olan tedbirlerin tatbikına hassasiyetle devam etmek azmindeyiz.

Orduya destek

Müdafaa kuvvetlerimizin teslihat ve teçhizat programının tahakkukuna devam edilecek, milli müdafaa kuvvetlerimizin harb icablarına göre yetiştirilmesi yolundaki mesaiye hız verilecektir.

Muntazam İdare Makinesi

Vatanda geniş mikyasta müstakar bir huzur ve sükun temin etmek, vatandaşları anarşiden ve cebirden uzak bir emniyet havası içinde bulundurmak programımızın başında gelir. Rejimimizin Teşkilatı esasiye kanunu ile tesbit umdelerle müesses içtimai nizamını korumak en mühim işimizdir. İdare makinesinin muntazam ve bilgili bir surette işlenmesini temin edecek çareleri dikkatle teemmül edeceğiz. Vazifelerin ehillerine tevdiine ve memurların terfi ve terfihlerinde adalet ve liyakatin esas tutulmasına dikkat edeceğiz.

Dış Politikada devam

Büyük bir itina ve dikkatle tesbit edilmiş ve uzun senelerin tecrübeleri ile memleketin menfaatlerini en iyi bir şekilde koruduğu vazıh bir surette anlaşılmiş bulunan dış politikamız, tuttuğu yolda devam edecektir. Cumhuriyet Hükümetinin şimdiye kadar yapmış olduğu taahhüdler tam bir sadakatle ifa edileceği gibi, teessüs etmiş bulunan dostluklar da ananemizin icab ettirdiği vefalı şekilde muhafaza ve tekamül ettirilecektir.

Denk Bütçe

Maliyemizin ana prensibini, Cumhuriyet devrinin ilk olarak memleketimizde temin ve itina ile muhafaza ettiği hakiki ve samimi manası ile denk bütçe esası teşkil edecektir. Taahhüdlerimize olan sadakat, tediyelerimizdeki intizam sayesinde gittikçe artan Devlet itibarının takviyesi bu esasın büyük bir hassasiyetle takibi ile mümkün olabileceği kanaatindeyiz. Memleketimizin her sahada inkişaf ve umranına matuf mesai programlarımızı, bu sahaların her birindeki ihtiyaçları süratle tahakkuk ettirecek şekilde ve mali bakımdan sıkıntısız karşılanabilecek çerçeveler içinde, tanzim etmek azmindeyiz.

Umumi hizmetlerin ifasını temin edecek varidat membalarını tanzim ederken istihsal ve vatandaşların tediyeye kabiliyetlerini tazyik etmemeye hassatan dikkat edeceğiz. Vergilerimizde daima mütekmil ve vatandaşlarla Devlet hukukunu aynı seviyede koruyacak tarh ve tahsil usullerinde devamlı ıslahatı tahakkuk ettirmek maliyemizin en başta gelen işigal mevzularından birini teşkil edecektir.

Tarım

Her vesile ile çiftçi ve köylü vatandaşlarımızın vergi yükünü tahfif ve köylerimizin iktisaden süratle kalkınmasını temin etmek ve hayat ucuzluğuna matuf tahfifleri iktisad kaidelerinin salim istikametlerinde mütemediyen tahakkuk ettirmek en samimi emellerimiz arasındadır. Milli paramızın fiili istikrarını korumak başlıca umdemizdir.

Devlet bütçesinden verilen maaş ve ücretlerle Devlet sermayesi ile kurulmuş müesseselerdeki maaş ve ücretler arasında ahenk tesisi ve bu esnada bu müesseselerin salim bir surette işlemesinin de temini, üzerinde

ehemmiyetle tevakkuf ettiğimiz bir mevzudur. Bu gayeye matuf mesaiyi en kısa bir zamanda tahakkuk ettireceğiz.

Kültür ve Eğitim

Memleketimizin maddi refahı ve iktisadi kalkınması ancak kültür seviyemizin bunlarla muvazi olarak yürümesi ile mümkün olacaktır kanaatindeyiz. Türk çocuğunu daha ilk tahsil yaşında iken mektebe alarak zeka, istidad ve faaliyetine uygun bir silsile takib ettirmek memleketin ilim, sanat ve pratik hayat ve teknik faaliyet sahalarında görülen eleman ihtiyacını onların yetişkin varlıkları ile karşılamak maarif işlerinde tutacağımız esaslı yoldur. Bu yolda emin yürüyebilmek için, ilk tahsili öğretmen ve eğitimlerimizle vermeye çalışmakta devam edeceğiz. Mevcud liseleri, keyfiyetçe olgunlaştırmak ve yüksek tahsil müesseselerini tam hazırlayıcı mektebler haline getirmek emelindeyiz. Ankara, İstanbul üniversiteleri ile diğer yüksek tahsil mekteplerinin inkişafı yakından takip edilecektir. Türk çocuğunun ahlakı temiz, ruhça ve bedence sağlam, milletine, vatanına, Cumhuriyete ve inkılabıya sadık yetiştirmek maarifimizin başlıca hedefidir. Tarih ve dil inkılabımızın milli ruhun doğuşuna ve kuvvetlenmesine verdiği hızı artıracaktır.

Demiryolu Politikasına Devam

Demiryolu inşaatı Cumhuriyet devrinin çizdiği büyük program dairesinde devam ettirilecektir. Demiryollarımızın iktisadi ve teknik esaslar dahilinde inkişafı için başlamış olan harekete kuvvetle devam olunacaktır.

Su İşleri

Memleketin en ziyade muhtaç olduğu ve tahakkuku halinde en yüksek ve feyizli neticeler vereceği tabii bulunan su işlerine B. M. Meclisimizin gösterdiği büyük alaka sayesinde geniş bir plana başlanmış olduğu malumunuzdur. Bu mesaiye devam olunacaktır.

Diğer nafia ve amme hizmetleri üzerindeki çalışmalar da aynı hızla yürüyecektir.

Ekonomik Çalışmalar Parti Programına göre – Devletçilik Prensibi

İktisadi sahadaki çalışmalarımız, istikametini her işimizde olduğu gibi parti programının ana hatlarından alacaktır. Devletçilik prensibine dayanan mevzularda faaliyetimiz ihtiyaçları, ehemmiyetlerine ve bu

baptaki imkanlara göre sıraya koyarak temin etmek ve Devletin iktisadi teşekküllerinin işlemlerini ve bunların üzerindeki kontrolleri kuruluşlarındaki maksada cevap verecek şekilde ve şartların müsaadesi nisbetinde tekemmül ettirmek yönünü takip edecektir.

Madencilik Önemli

Toprak altı servetlerinin istismarını iktisadi kalkınma planımızın bilhassa tediye muvazenesi bakımından hazineye kuvvet verici ehemmiyetli bir mevzu olarak telakki etmekteyiz.

Dış Ticaret Dengeli

Alelumum ticari mübadelelerde normal yolları takibe taraftar olmakla beraber aynı zamanda dünya iktisadi şartlarının icabı olarak karşılıklı menfaatler ve müsaadeler yolu ile tediye bilançosunun mütevizin olmasına dikkat edeceğiz.

Diğer taraftan mahsullerimizin dış piyasalarda revaç ve itibarını arttırmak için mühim ihraç mallarımızın standartlanması yolundaki faaliyetlerle vüsat vermek kararındayız.

Özel Sektöre Kıymet ve Kuvvet

Normal faaliyetleri ile memleketin iktisadi nizamına faydası olan hususi teşebbüslere kıymet ve kuvvet vereceğiz.

Cumhuriyetin teessüsünden beri memlekette yepyeni bir devlet sıhhiyeciliği kurmak ve halkın hayatını korumak gayesi ile takib edilen program dahilindeki çalışmalara devam olunacaktır. Bu arada bilhassa tıbbi ve içtimai yardım müesseselerinin ve sıhhi mücadele teşekküllerinin ihtiyaçlar ve imkanlar dahilinde inkişafına gayret edilecektir.

Göçmenler

Anayurda getirilen ırkdaşlarımızın refah ve saadetlerinin temini Hükümetin ehemmiyetle takip edeceği işlerdendir. Mali imkanlar nisbetinde bu gayenin tahakkukuna da çalışılacaktır.

Gümrük ve Tekel Önemli

Gümrük mevzularını ve muamelelerini ıslah ve tanzime ve inhisarlarda mali olduğu kadar iktisadi ve sıhhi hedefleri de göz önünde tutarak rasyonel çalışmaya devam edeceğiz. Sert içkilere karşı makul tedbirlerle fenni ve içtimai bir surette mücadele etmek emelindeyiz.

Biraz daha Tarım

Ziraat işleri, üzerinde önemle, itina ile duracağımız büyük davalarımızdan biridir. Çiftçinin emek ve vaktini kıymetlendirmek, istihsal kudret ve kabiliyetini artırmak, kazancını ve yaşama seviyesini yükseltmek ziraat programımızın esas ve gayeleridir.

Biraz da Ormancılık

Ormancılık siyasetimizde halk ihtiyaçlarını daima ve basiretle göz önünde tutarak, koruma ve Devlet işletmesi ana prensiplerimizdendir.

Arkadaşlarım,

Bütün bu arzettiklerim hükümet faaliyetinde göze çarpacak ana hatlardır. Bunların yanında, millet hayatının lüzum gösterdiği daha binbir mevzu vardır. Onları tafsil ederek sizi yoracak değilim. (Kendi de yorulmayacak!)

Sözüme başlarken işaret ettiğim gibi,

biz C.H. Partisinin programına sadık ve onun tahakkukuna çalışan insanlarız. Partimizin bize çizdiği hatlar dahilinde

ve Türk milletinin refah ve saadetine matuf mesaide sizin vereceğiniz direktifler dairesinde çalışmalarımızı tanzim ve inkişaf ettirmek gayesi ile birleşmiş, ideali ve birbirine itimadı tamam bir kabine olarak huzurunuzda çıktığımız itikadındayız.

Eğer, bizi bu vasıflarımızla Türk vatanının ve milletinin yüksek maksatlarına hizmet edecek kabiliyette ve kuvvette görüyorsanız itimad reylerinizle taltif ve takviye ediniz.

Bir önceki hükümetin programı 56 sayfa idi. Bu Program'da Atatürk yok! Sadece Parti. Atatürk'ün adını anmamak için "Parti" diyor. Sanki "Parti" ve "Atatürk" başka başka kavramlarmış gibi.

2. İsmet İnönü 16 Şubat 1939 elyazısı (tamamı)

Bölüm 1’de İsmet İnönü’nün elyazısı ile yazdığı metnin 11 Kasım 1938 günü Cumhurbaşkanı seçildiği güne kadar olan kısmını vermiştim. Burada devamını, İsmet İnönü’nün “Çiftlik Olayı” diye tanımladığı ve “İsmet İnönü – Hatıralar” adlı kitapta yer alan bölümü ve Kazım Özalp’ın yorumlarına yer veriyorum.

16 Şubat 1939 tarihli metin, Çiftlik olayı konusu ve Özalp’ın yorumları, Kemalizm’den uzaklaşma sürecinin önemli dönemeçleridir.

11 Teşrinisani 1938.

Meclis çılgın bir halde 24 saat güç sabretti. Bütün memleket radyolar başında bekledi. Müttefikan beni reisicumhur intihap ettiler, iktidarda olmayan, hatta iktidar mevkiinde fikrini sevmedikleri, korktukları bilinen bir çekilmiş adamın getirilmesi rıza ile serbest rey ile yapılmış hakiki bir intihap olarak tarihe geçecekti.

Reisicumhur Hayatı:

İlk hükümet için dahiliye ve hariciye vekillerini değiştirmesini *Celal Bayar*’a tavsiye ettim. Tereddüt ettikten sonra kabul etti:

Dahiliyeye *Dr. (Refik) Saydam*

Hariciyeye *Şükrü Saraçoğlu*

Dr. Aras ile *Şükrü Kaya*’nın iktidardan gitmeleri memlekete hakiki bir inşirah verdi. Kendilerine karşı antipatinin bu kadar şamil olduğunu görmek herkesi şaşırttı.

Not: T.R. Aras ve Ş. Kaya Atatürk’ün en yakın ve hiç değiştirmedikleri bakanları idiler. Şükrü Kaya ayrıca CHP Genel Sekreteri idi. İsmet Paşa ilk önce her ikisini de hükümetten çıkardı, kısa bir süre sonra da TBMM’den. İktidardan gitmelerinin memlekette inşirah (ferahlık) yarattığını Çankaya’da halktan kopuk bir şekilde otururken nasıl sezinlemiş acaba? M.A.D.

Uzatmayayım. Bir müddet sonra *Saffet Arkan*’ı maariften hakikaten hastalık sebebi ile, *Şakir Kesebir* zahiren hastalık sebebi hakikaten istikametini itimad kafi olmadığından çektilirdi.

General *Özalp (Kazım)* için de dedikodu pek çok idi. Kendisini parti grubu reisliğine alarak değiştirmeyi düşündük. Kendisine ben söyledim. Çok infial ile karşıladı. Kabul etmedi. Cevap ve hesap vermeğe hazır olduğunu söyledi. Bıraktım.

On gün geçmedi. Fırkada *Emin Sazak, Ekrem Köniğ*'in sahtekarlık işi konuşulurken *Özalp*'ın çekilmesini ve onun sert mukabelesi üzerine de çünkü şairbedar olduğunu sözünü geri alması için teşebbüsüne cevap olarak da herkesin böyle söylediğini açıkça söylemiş.

Meseleyi bana böyle tafsilatı ile anlattılar.

Meseleyi fırkada derhal açmak ve neticede itimat reyi istemek lazım idi. İcra Vekili zan altında kalamaz. Fırka reislerinin bana söylediklerine göre *Emin Sazak*'ın tecavüzüne karşı fırka grubu heyeti umumiyesi seyirci kalmış; hiçbir tezahür yapmamış, hal daha ziyade vekile karşı bir dolgunluk manasını havi imiş. Ne ise, fırsat geçmiş; yakın bir zamanda fırkadan itimat reyi almak lazımdır, diye başvekile söyledim. Hak verdi, düşünemediklerini söyledi, yeni teşebbüs olacağını bildirdi.

Özalp ile beraber geldiler. *Özalp* perişan idi. Ertesi Salı fırkada münakaşayı açmağa karar verdik. *Emin Sazak*'a da fırkadan tebligat yaptık.

Özalp yalnız tekrar bana geldi. Münakaşaya girmek istemediğini, münakaşa etmeksizin çekilmeği daha muvafık bulduğunu, temiz olduğunu, himaye edilmesini söylüyordu. Tamamen demoralize olmuştu.

Başvekili çağırdım. Çekilmesi tekarrür etti. Daha evvel vekiller heyetinde komisyonculuk lağvı kararı da alınmış idi. Naci Tınaz M.M. vekili oldu.

Teyyare kaçakçılığı skandalına yeni bir şey İmpeks işi eklendi. Haber İngiltere sefaretiden resmen gibi verildi. Kredi üzerine yapılacak devlet satın almalarını % 4 – 6 iskonto ile Etibank – Merkez Bankası – Denizbank – Kömür Şirketleri – İktisat Vekaletini temsil ettiğini iddia eden bir Türk şirketi tavassut teklifi ile İngiliz firmalarına temas ediyormuş. Tahkikat başladı. Denizbank diğer bir tahkikat ile de sarsılmış idi.

Hükümetin otoritesi müteakip çekilmeler... skandallar ile her gün zayıflıyordu.

Ticaret ve milli para altüst olmuş. Bayar'ın politikaları hesapsız.
Devletin mali vaziyeti harap olmuş. Hükümet azasının da Cumhurbaşkanı
Atatürk'ün de durumdan haberi yok.

Asıl mesele Celal Bayar'ın mali ve iktisadi politikası idi. Demagojiye fazla yer vererek başlamış olan bu politika hiçbir hesaba istinat etmiyor, devletin mali vaziyeti esasında harap oluyordu. Ticaret, milli para alt üst olmuştu. (a)

Not: İngiliz ve Almanlar kredi vermek için yarış halindedeler. GSMH ilk 25 yılın en büyüğü: 1 896 milyon TL. Cumhurbaşkanı ise çok değişik düşünüyor. Paramız altüst olmuş! M.A.D.

Bütün bu ahvalin, hatta hükümet azasından gizli kalması bir seneden beri takip ediliyordu.

Atatürk zamanında geçen bu usul artık düzelmek lazım idi. Zaman geçtikçe hiç düzelmeyecek bir hale gelebilirdi. (a)

Celal Bayar Meclisin intihabını yenilemek için sabırsızlık gösteriyordu. Böyle bir kararın zamanı gelmişti. Ancak sarsılmış bir hükümet ile iki ay yalnız kalmaktan endişe ediyordum. Fırka reisleriyle konuştum. (Hasan Saka – Hilmi Uran). Karar verdim.

Ertesi gün fırka divanında intihabı yenileme konuşulacaktı.

Sabahleyin erkenden Celal Bayar'ı çağırdım. İntihaba yeni bir hükümetle gitmek lüzumunu söyledim. (a)

Kabul etti. Divandan sonra istifasını getirdi.

Dr. R. Saydam hükümeti teşekkül etti.

Meclis de iki gün sonra dağıldı. Kanunusani 1939 nihayeti. (25 Ocak 1939)

Celal Bayar'a açık bir teşekkür mektubu yazdım. Atatürk'ün malul ve hasta zamanında eğer onun yerinde fena bir adam olsa idi memleket çok fenalıklar görürdü. Atatürk'ün hayat tehlikesi ve memleketin efkarıumumiyesindeki cereyanı gördükten sonra kendini fitneye ve hırsılara kaptırmamak ahlak ve zekasını göstermiştir.

Eğer mali ve iktisadi anlayışını salim bir istikamete sevk etmek ümidim olsaydı kendisini uzun müddet muhafaza edecektim. (a)

Bütün zavahire rağmen doğru bir adam olduğuna inanıyorum.

Bugün Şubat 16, 1939.

Şimdiye kadar yapılan işler şunlardır:

- a) Hükümette tedrici tasfiye – (b)
- b) Barem için, komisyonculuk için tedbirler
- c) Kastamonu’da seyahat halk ile temas, hükümete muhtıra
- d) Dahili politikada huzur ve uzlaşma
- e) Harici politikada yeni vaziyet (c)

Dahili politikada ciddi bir uzlaşma teşebbüs ettim.

Kazım Karabekir hikayesi:

Atatürk ölmeden bir iki ay evvel *Celal Bayar*’la temas etmiş. Garpçı hareketlerin yani inkılapların taraftarı olduğunu, bankalar sistemini takdir ettiğini söyleyerek *Celal Bayar* ile beraber çalışmak görüşmek istediğini söylemiş. *Celal Bayar* bu teması iyi telakki ederek görüşmenin vakti olmadığını bildirmiş.

Bunları bana anlatan *Celal Bayar*’dır. Ben meyas etmemek muvafık olacağı mütalaasında bulundum.

Vasıf Fatih isminde müteahhit bir tapucu zabitanın eline bir mektup vererek bana göndermiş. Mektupta selam sabah... Şifahen söylenen beraber çalışmak telkini. Bunlar *Atatürk* ölmeden evvel... epeyce evvel. Benden mektup istiyor.

Sudan cevap verdim. Posta ile mektubuna cevap verdim.

Şükrü Kaya son zamanlarda herkesi takip ettiriyor. Tabii bu eski muhalifleri çok ayıp ve şiddetli bir surette tazip (üzüyor) ediyor. Herkesi (iktidar mevkiinde olanlar) hayat endişesi ile muhafızlara, hususi muhafızlara gark etmek istiyor idi.

İhtilaf ve nifakı kim doğurmuştu? “Şahsiyet” kim?

Atatürk’ün ölümünden sonra ilk iş olarak dahilde emniyet tesisinin lazım olduğunu gördüm. Eski muhaliflerin teskini, mümkünse kazanılması kıymetli bir şey idi. İhtilaf ve nifak esasında şahsiyetten doğmuş idi.

Celal Bayar'ı Karabekir ile Hüseyin Cahit ile temas ederek fırkaya girmelerinin ve mebus olmalarını temine memur ettim, tevessül etti, kabul ettiler.

Fethi Okyar daha evvelce kabul etmiş idi.

Karabekir serbest olur olmaz geniş neşriyata başladı. Eski fırkacılar endişeleniyorlar, bakalım.

İlk günler temas ettim, samimiyet iddia ve gurur arasındadır.

Şubat 1 Çarşamba mülakatı enteresan

- Beni sık görmediğinden sitem ediyor,
- Meclisin dağılmasından haberi olmamış (yani daha evvel kendisine bahsedilmemiş),
- Hükümet tebeddülünden bahsetmedi,
- Halka doğru inmeliyiz,
- Gazeteler neşriyatından – bilhassa Ulus'tan Falih Rıfkı'dan – müşteki. Bunları tanzim etmeli (yani onun istemediğini yazdırmamalı istediğini yazdırmalı),
- Sonra mebus namzetleri. Eski parti arkadaşlarını koymak istiyor,
- Mebus intihabına pek ehemmiyet veriyor. Çıkacak fenaların, girecek iyilerin takdirine iştirak etmek hevesinde.

Bir defa Mersin'li General Cemal'i getirdi. General çok mazbut ve terbiyeli idi. Sonra bir defa da General Cafer Tayyar'ı getirdi. İyi konuştuk. Karabekir ona pek bağlı. Karabekir Meclisten ve neşriyatın efkarıumumiyedeki fena intihabından biraz inkısara uğradı. Fakat iddiasında musırdır.

Fethi Okyar çok daha sakin ve vakur. O her şeyi iyi yolda tekamül eder – görüyor.

Harici politikada yeni vaziyet şunlardır:

- a) Ruslarla münasebet havası tekrar düzelmekte. (c)
- b) Yugoslavya – İtalya – Almanya'ya kalıyor.
- c) Almanya Avrupa'da hakim görünüyor. Bizim Rumeli hududumuz Alman cephesi olabilir endişesindeyiz.
- d) İngilizler ile yakın görüştük. Bir altın istikrazına teşebbüs edildi. (d)
- e) Hatay işini kati olarak halletmek için Fransızlarla işi ciddi olarak açtık.

Bilgi Yayınevi'nin Notu: Bu metin İnönü'nün kendi el yazısıyladır ve İnönü'nün anlatım biçimi korunmuştur.

- (a) Bu cümleler şu gerçeği ortaya koyuyor: İsmet Paşa ile Bayar'ın ekonomi ve mali politika konusundaki görüşleri çok farklı. 1932 yılında İsmet Paşa'ya rağmen İktisat Vekili olan Bayar yıllarca bu görevi sürdürürken kimin politikası uygulanmıştı? İsmet İnönü Hükümeti'nin mi yoksa Celal Bayar'ın mı? Bu cümlelere bakılırsa ülke ekonomisi 9 Eylül 1932'den sonra Atatürk+Bayar tarafından yönlendirilmiş, Başbakan İsmet İnönü ise durumu "tolere etmiş". Eline geçen ilk fırsatta (Ocak 1939) Celal Bayar'ın istifasını istemiş.
- (b) Hükümetten çıkanlar: T.R. Aras – Şükrü Kaya – Saffet Arıkan – Kazım Özalp – Şakir Kesebir
- (c) Ruslarla münasebet tekrar düzelmekte? Kim bozmuştu ki?
- (d) İzine rastlamadım. İncelenmesi gerek.
- (e) Bkz sh 22-23 M.M. Vekili Kazım Özalp'ın anıları
- NOT: 1 - Bu metin "İsmet İnönü – Hatıralar 2. Kitap"a (Bilgi Yayınevi) Ek – 10 olarak girmiştir. Kitabın yayım tarihi 1987'dir. Demek ki İnönü Vakfı, vefatından çok uzun bir süre sonra bu metnin yayımlanmasını uygun bulmuş? Oysa bu metni okuyan birisi, İsmet Paşa'nın Atatürk'ü öyle iddia edildiği gibi sevip-saymadığı sonucuna varabilir, diye düşünüyorum?

2 – 5 Şubat 1939 tarihli ULUS'ta Burhan Belge imzalı bir yazı var. "Devlet Ekonomimiz" Bkz Dergi Sayı 40. Eski Kadrocu Belge, Bayar'ın istifasından 10 gün sonra ULUS'ta İktisat Vekaleti'nde kontrol ve denetim-koordinasyon yetersizliğinden bahsediyor. Bu yazının İsmet Paşa'yı etkilemiş olacağını düşünüyorum.

Mehmet Arif Demirer

22 Haziran 2001

*

31 Mart 1939 Bakanlar Kurulu Kararı

3. 31 Mart 1939 Bakanlar Kurulu Kararnamesi
1938 Programı'nda projelerin çoğunu yürürlükten kaldıran kararname

T.C.
Başvekalet
Kararlar Dairesi Müdürlüğü
Sayı: 2 / 10710
Gizlidir - Karaname

Birinci Beş Senelik Sanayi Plan ile müteakiben buna ilave edilen mevzuların ve 16/9/1938 tarihli ve 2 / 9624 sayılı Heyeti Vekile kararı ile ilan olunan İkinci Dört Senelik Sanayi Planı'na giren işlerin ve bugünkü safhaları ve planların şimdiye kadar tatbik edilen kısımları ile bundan sonra ikmal ve tesisine başlanacak aksam için tahakkuk etmiş ve edecek mali neticelerin hakkında İktisat Vekilliğinin 1 ve 8 Mart 1939 tarihli ve 2757 ve 3027 sayılı tezkereleri üzerine keyfiyet İcra Vekilleri Heyetinin 13/3/1939 tarihli toplantısında tetkik ve mütalea edilerek:

1 – Birinci Beş Senelik Planla ilavelerinin tatbiki için Sümer Bankça 30/Eylül/1939 tarihine kadar 49.227.013 lira sarfedildiği ve girişilmiş olan işleri ikmal etmek ve Vekaletin tezkeresinde beyan olduğu üzere henüz başlanmamış bulunan porselen ve kendir mensucat fabrikaları yerlerine ateş tuğlası ve kendir ihzar fabrikaları kurmak ve Bakırköy Bez fabrikasını genişletmek için sarfi lazım gelen 57.559.530 lira ki ilave ve tadillerle birlikte Birinci Beş Senelik Plan baliğinin takriben 107.000.000 liraya vardığı ve buna mukabil Sümer Bank'ın zikrolunan tarihe kadar hazineden aldıkları ile kendi karlarından ilave ettiği mebaliğ yekunu 39.037.997 liradan ibaret olmasına göre bilfiil vaki olduğu bildirilen sarfiyatı karşılamak üzere 17.189.015 lira borç altına girmiş bulunduğu göre mezkür bankaya birinci beş senelik planlar için, büyük bir kısmı içinde bulunduğumuz mali sene ile 1939 (mali) senesinde olmak üzere müteakip üç dört sene içinde dahi 74.748.545 lira verilmesi lazım geleceği ve

ikinci sanayi planı ile bankaya verilen işlere henüz başlanmamış olduğu gibi mali takatın fevkine çıkmış bulunan inşa, tesis ve işletme hacmini aynı zamanda teknik ve idare kabiliyetle de ahenktar kılmak için plandaki işlerden şimdilik sarfinazarla

yalnız ciheti askeriyece şiddetle lüzum gösterilen motor fabrikasının vücuda getirilmesi muvafık görülmüş ve bunun için iktiza ettiği bildirilen 8.000.000 liranın tahsisi kabul edilerek Sümer Bank'a verilmesi lazım gelen tahsisat yekunu 82.748.545 lira olarak tesbit edilmiştir.

2 – Eti Bank’a verilen işler için Vekalet tezkeresinde teklif edildiği üzere teklif yapılarak şimdilik Zonguldak Kömür havzasının istismarı ile, kömür plan ve santralinin yapılmasını, Morgol [Murgul], Ergani Bakır, Divrik Demir, Bolkardağı ve Keban simli kurşun madenlerinin işletilmesine ve bunlar için 48.000.000 tahsisi uygun görülmüştür.

3 – Deniz Bank’a verilip henüz başlanmayan işlerden İzmir limanının tesis ve teçhizi, liman tarama işleri, palamar şamandıraları, su mahsulleri sanayi ve ticareti, soda istihsali, tersane techizatı, iskele inşaa ve tamirleri, fenerler inşaaası, tahliyesi ve sis düdüklüleri (radyofar), fabrika havuz İstinye dok ıslahatı, Mersin limanının mübayaası işlerinin *şimdilik tehiri*, banka menabii ile başarılması kabil kısımların bankaca yapılmak üzere şimdilik plandan çıkarılması ile, Trabzon limanı ve İskenderun’da serbest mıntika tesisi ile 2078 sayılı kanunla verilmiş 10.000.000 liralık tahsisat mukabilinde sipariş edilen 12 geminin mütebaki bedelleri, bilahare sipariş edilen Karadeniz tipinde üç geminin bedeli ile, İngiltere’den sipariş edilecek gemilerin mecmuu tutarı olan ve 12.582.000 lirası dahilden ve 17.410.000 lirası ecnebi kredilerden olmak üzere ceman 39.992.000 liranın temin edilmesi.

4 – Toprak Mahsulleri Ofisi’ne verilirken hanüz yapılmasına başlanmamış bulunan un ve ekmek sanayi ile morfin fabrikasının *tesisinden sarfinazar* ile buna mukabil Ofis’in buğday silo ve ambarlarını 100.000 tona iblağ etmesi ve bunun için muktazi ve 2.400.000 lirasının dahilden ve 1.100.000 lirasının ecnebi kredilerden olmak üzere ceman 3.500.000 liranın temin edilmesi.

Bu suretle birinci beş senelik plan ve ilaveleri ve ikinci dört senelik plan mucibince yapılmakta ve yapılacak olan işler için merbut cetvelde gösterildiği vechile 117.541.045 lirası dahilden ve 46.699.500 lirası da ecnebi kredilerinden olmak üzere ihtiyaç hasıl olduğu anlaşılan daha takriben 162.240.545 liranın tedarikine ait muamelenin ifasının Maliye ve program tatbikatının yukarıda zikredilen esaslar dairesinde yapılmasının da İktisat Vekilliğine tebliği.

5 – Toprak mahsulleri Ofisi’nin mevzularını teşkil eden koruma işleri ile Afyon inhisarına ait muamelelerin mahiyetleri itibarı ile İktisat ve Ziraat Vekaletlerine tealluk ve irtibatları derecesinin her iki Vekaletçe tetkik edilmesi onanmıştır. 13/3/1939

Not: 16 Eylül 1938 günü Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe giren 4 Senelik 3 Numaralı plan, 13 Mart 1939 günü bir başka Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlükten kaldırılmıştı.

16 Eylül 1937 günü Bayar'ın Bakanlar Kurulu'nda görevde olup da 13 Mart 1939 tarihinde Refik Saydam hükümetinde de bakan olan beş kişi vardır:

1. Şükrü Saracoğlu –
Bayar Hükümeti'nde Adalet, Saydam Hükümeti'nde Dışişleri Bakanı
2. Fuat Ağralı –
Her iki hükümette de Maliye Bakanı
3. Ali Çetinkaya –
Her iki hükümette de Bayındırlık Bakanı
4. Hulusi Alataş –
Her iki hükümette de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanı
5. Rana Tarhan –
Her iki hükümette de Gümrük ve Tekel Bakanı

O tarihte hükümette başbakan dışında onbir bakan varmış.

Yukarda adı geçen beş bakan 10 Kasım öncesi son derece önemsenen bu planı 31 Mart 1939 günü yürürlükten kaldırırken kimbilir ne kadar üzölmüşlerdir?!

Refik Saydam Hükümeti emri Köşk'ten almıştı. Emrin temelinde ise Cumhurbaşkanı'nın 16 Şubat 1939 günü hatıra defterine yadıkları vardı: "Atatürk zamanında geçen bu usul artık düzelmek lazım idi"

Düzeldi. Öylesine düzeldi ki, öniçkapaktaki tabloda göröldüğü gibi, milli gelir 1945 yılında 1933 yılının seviyesine geriledi. Bu gerilemeyi yalnız savaşıla açıklayamazsınız. Tek neden savaş olsa idi, engeç 1947 yılında hiç olmazsa 1938 yılını yakalamış olurdu Türkiye. Tablo çok öğretici.

31 Mart'ta (1939) yok edilen, gömülen, Kemalizm idi. 1938 Kemalizm'i.

4. 10 Nisan 1939 Hükümet Programı – Saydam 2

Dr. REFİK SAYDAM (İstanbul) – Aziz arkadaşlarım;

Büyük Millet Meclisinin intihabının yenilenmesi dolyısıyla kabinenin istifasını Reiscumhurumuza takdim ettim. Kabul ve yeni kabinenin teşkilini tekrar bana tevdi buyurdular. Bugün, yeni kabineyi yüksek huzurunuzla getiriyorum.

Bu kabine de, şimdiye kadar olduğu gibi mensup olduğumuz Cumhuriyet Halk Partisinin programını tahakkuk ettirmek için çalışacaktır. Not: Aslında bu cümleden sonra kürsüden inebilirdi!

İki Yeni Bakanlık

Kabinenin iş bölümü noktasından eskisine nazaran farkı; Nafia ve İktisat Vekaletlerinin ikişer vekalet ayrılmış olmasıdır. Seneler geçtikçe vazifeleri artan bu iki vekaletin, gördükleri amme hizmetlerine nazaran bir taksime tabi tutulması ihtiyacı hiss olunuyordu. Bu surette şimdiye kadar inşa, nakliyat ve muhabere işlerini gören Nafia Vekaleti, yalnız inşaatla meşgul bir vekalet haline getirilmiş, münakale ve muhabereye aid olan hizmetlerle İktisat Vekaletine bağlı deniz nakliyat işleri alınarak (Münakale ve Muhabere Vekaleti) ihdas olunmuştur. Keza ticaret ve sanayi işlerini gören İktisat Vekaleti, yalnız sanayi ve maadin işleri ile meşgul olmak üzere bırakılmış, iç ve dış ticarete aid vazifeler toplanarak (Ticaret Vekaleti) teşkil edilmiştir. Bu veçhile vücuda gelen vekaletlerle, idare ve teknik bakımından işlerin yürümesinin daha kolay bir hale konulduğunu ve vekillerin de daha yakından kendi işlerini takip ve kontrol edebileceklerini ümid ediyoruz.

Değişiklik de yok – Yenilik de: “Parti Programı” Yeterli

Vekaletlerin iş programında bir değişiklik yoktur. Kabinenin programında olduğu gibi, vekaletlerin iş programlarında da

Cumhuriyet Halk Partisinin programı esastır.

Denk Bütçe

Cumhuriyet devrinin en muvaffak prensiplerinden biri olan denk bütçe esasına dayanarak hazırlanan 939 – 940 mali sene bütçesi huzurunuzla

takdim edilmiş bulunmaktadır. Müzakeresi esnasında gerek şahsen gerek kendileri ile çalışmakla iftihar duyduğum vekil arkadaşlarımın size vereceğimiz izahat bunu gösterecektir, kanaatindeyim.

Yalnız dahili, harici vaziyetlerden bahsedeceğim.

İçerde Huzur

Dahilde devamlı bir huzur ve sükun bulunduğunu ve Türk vatandaşlarının samimi beraberlik ve güven havası içinde yaşadığını emniyetle söyleyebilirim. Cumhuriyet Hükümeti, bu havanın bulanmamasına, Türk vatandaşının endişesiz çalışmasına ve kazanmasına, huzur içinde faziletli bir aile hayatı geçirmesine ve istikbalinden emin olmasına bütün kuvvet ve gayreti ile çalışmakta devam edecektir.

Aziz arkadaşlarım;

Dışarda Barış – Değişiklik Yok

Dünya vaziyetinin baş döndürücü bir süratle her an değişiklikler gösteren inkişafı harici siyasetimizin her zamankinden ziyade müteyakkız olmasını icap ettiriyor. Milletleri birbirinin karşısına diken, bir kaç gün gibi kısa zaman içinde devletlerin ortadan kalkmasına müncer olan bugünkü dünya buhranı, sulha olan kuvvetli merbutiyetini her zaman ilan ve isbat etmiş bulunan Cumhuriyet Hükümetini tabiatı ile yakından alakadar etmektedir.

Fakat bütün değişmeler, bu süratli ve esaslı inkişafı yanında, Türkiye'nin harici siyaseti bir tebeddül göstermemektedir. Dostluklarına, ittifaklarına velhasıl sözüne ve imzasına sadık olan Türkiye, sulhu severek ve sulha hizmet etmek yolundaki azminde aynı iman ile ve aynı itina ile berdevam bulunmaktadır.

Bu kargaşalıklar önünde, Cumhuriyet Hükümetinin büyük, küçük bütün devletlerle aynı samimiyet ve dürüsti altında dostane münasebetlerini idame etmekte bulunduğunu ve bundan sonra da idameye çalışacağını size söyleyebilirim.

Sulha hizmeti, Hükümetimiz, bu dürüst siyasette buluyor.

Fikir ve menfaatlerin bu kadar şiddetle çarpıştığı zamanımızda Türkiye için ne bir fikir cereyanı, ne de herhangi bir menfaat hırsı, sulh yolundan inhirafta amil olmamaktadır. Ve olmayacaktır.

Milletimizin hayat ve refahını tehlikeye atabilecek hareketler, Hükümetimizden sadır olmayacaktır. Elverir ki, iyi niyetlerimiz ve bütün devletlere karşı beslediğimiz samimi ve dostane bitaraflık doğrudan doğruya veya bilvasıta ihlal edilmek teşebbüsüne maruz kalmasın.

Çok tehlikeli, buhranlı ve sık tebadül eden enternasyonal vaziyet içinde harici siyasetimizin bu ana hatlarını tebarüz ettirmekle iktifa ediyorum. Yeni vaziyetleri umumi sulh menfaati ve Türk ali menfaati bakımından daimi bir teyakkuz ve tetkika tabi tutacağız ve Büyük Meclisin murakabe ve karar hakkını daima zamanında ve tam olarak kullanması için lazımgelen ihtimamı dikkatle tatbik edeceğiz.

Türk vatan ve milletinin, Türkiye Cumhuriyetinin maruz kalabileceği vakayie karşı zamanında tedbir almak hususunda, Cumhuriyet Hükümeti müteyakkız bulunmaktadır.

En yüksek hamaset ve sarsılmaz vatan sevgisi kaynağı olan büyük Türk ordusuna dayanarak her tehlikeyi ve tecavüzü bertaraf edeceğimiz kanaatinde olduğumuzu söylemekle iftihar duyarım.

İşte, arkadaşlar, maruzatım burada bitiyor. Sözüme başlarken arzettiğim gibi,

Cumhuriyet Halk Partisinin programına sadık ve onun tahakkukuna çalışan arkadaşlarınız olmakla bahtiyarız.

Sizin gösterdiğiniz yolda ve vereceğiniz direktifler dairesinde milletin refah ve saadetine çalışmak azmindeyiz. Eğer, bizi bu vasıflarımızla yüksek maksatlarınıza hizmet edecek kabiliyette görüyorsanız itimad reylerinizle taltif, takviye ve işimize devama müsaade buyurunuz.

Ülke yeni bir seçimden çıkmış. Vatandaş umutla bekliyor. Heyecansız ve ruhsuz bir Program. Atatürk yine yok bu programda. Sadece Parti var.

5. Milli Şef Cümhurreisi İ. İnönü'nün 16. Cumhuriyet Bayramı'nda Türk Milleti'ne Hitabesi ¹

“Büyük Türk Milletine,

“Bu sene milli bayramı, dünyanın fevkalade hadiseler içinde bulunduğu bir zamanda idrak ediyoruz. Bütün milletlerin varlık kaygusu içinde yaşadıkları bu seneyi, milletimiz kendine güveni, millet hayatında nifaksız beraberliği ve vatan müdafaası için kimsede şüphe bırakmayan çetinliği ve hazırlığı ile, muvaffakiyetli bir imtihan suretinde geçirdi.

“Aziz milletim,

“Gelecek sene senin bu sarsılmaz vasıflarına insaniyet aleminin, daha ziyade dikkat edeceğine emin ol.

“Türk milletini, onun kahraman ve şanlı ordusunu, vatan istikbalinin kıymetli müjdesi olan genç evlatlarımızı muhabbetle selamlarım.

“Aziz vatandaşlarım, onaltıncı cümhuriyet bayramı hepinize kutlu olsun.”

Tarih 29 Ekim 1939. Atatürk öleli bir yıl olmamış. Onun kurduğu cumhuriyetin bayramı kutlanıyor. Atatürk yok. Başka yorum yok.

¹ Cumhuriyetin 16. Yıl dönümünde HİTABELER VE KONFERANSLAR” başlıklı CHP yayınından alınmıştır. İmla değiştirilmemiştir.

6. Sanayi Tetkik Heyeti Reisi Bay Şevket Süreyya Aydemir'in Radyo Konferansı: İktisat Vekaletini Alakadar eden Devlet Hizmetleri

Not: Şevket Süreyya 1939 yılı nisan ayında İktisat Vekaleti Sanayi Tetkik Heyeti Reisliğine atanmış ve 1947 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Radyo konferansından alıntılar:

“Cumhuriyet, iktisadi çalışmalarına evvela memlekette bir ‘iktisadi zihniyet’ yaratmak, buna uygun bir iktisadi teşkilat vücuda getirmek, nihayet milli bir iktisat programı tesis ederek bu programın tahakkukuna tam milli bir enerji ile girişmek suretiyle başladı. Binaenaleyh Türkiye’de iktisadi hareketlerin Cumhuriyet devrindeki inkişafını mütalea edenler bu hareketleri sadece maddi hacimleri ile değil, evvela yeni bir iktisadi zihniyet , sonra buna muvazi yeni bir iktisadi teşkilat ve nihayet bütün bunların hayata tatbiki olan bir iktisadi iş ve inşa programı olarak görmek ve mütalea etmek mecburiyetindedirler. Her biri üzerinde geniş mikyasta durulmasına şimdi imkan olmıyan bu üç asli unsuru burada e kısa hatlariyle tarif etmiye çalışacağız:

1. Türk cümhuriyetinin iktisadi zihniyetinin en büyük vasfı bu zihniyetin herşeyden evvel milli oluşudur... Bu iktisadi prensiplerin heyeti mecmuası bizim, milli iktisadi davalardaki hakiki’Kemalist idrakimizi’ teşkil eder. Bu idrak bize ve çocuklarımıza Ebedi Şefimizin ebedi bir hediyesi ve bir vasiyetidir...
2. İktisadi teşkilatlanmaya gelince, bunun en büyük vasfı da keza mili oluşudur. Eski Türkiye’de madenler, demiryolları ve limanlar, nakil vasıtaları, beledi teşebbüsler, kredi cihazları hatta devlet maliyesinin mühim varidat menbaları, milletin iktisadi teşkilatının ana cihazlarını ya kısmen ya tamaömen elinde tutan yabancısermayenin ya idaresi ya kontrolü altında bulunuyordu. Bunun içindir ki son imparatorluk devrinde bir milli iktisat teşkilatından bahsedilemez. Halbuki bugünkü Türkiye, madenlerini, yollarını, limanlarını, gemilerini, beledi teşebbüslerini, bankalarını, iç ve dış ticaretini hülasa milli iktisadiyatın bütün ana cihazlarını tamamen kendi işleyen ve bunların üzerinde hiçbir yabancı kontrolün hakimiyetini bir zerre bile kabul etmiyen bir müstakil devlettir. Ve bu işleri başaracak öz ve milli iktisadi teşkilatlarını da kurmuştur....
3. Yeni devrin iktisadi zihniyetini ifade eden ve yeni Türkiye’nin iktisadi teşkilatı elinde yürüyen iktisadi inşa programına gelince, bu program ve onun tatbikat şekli yeni Türkiye’nin övündüğü ve cihanın beğendiği toplu ve genç bir eserdir. Bu sahada biz yalnız kendi Vekaletimizi alakadar eden işler üzerinde durmak isteriz. Sanayisiz Türkiye’yi sanayileştirmek iktisadi prgramımızın başında gelmiştir.

Çünkü sanayi milli istiklalin adeta remzi ve temelidir. Sanayiden mahrum bir memleketin istiklal bayrağı açmasına imkan yoktur... Birinci beş yıllık sanayi programımız kimya sanayiindeki bazı küçük gecikmeler müstesna olmak üzere tamamen başarılmıştır. Birinci beş yıllık sanayi programını takip eden ikinci dört yıllık sanayi programımızın başlıca üniteleri inşa halindedir...”

Not: Kadrocu Şevket Süreyya artık devletin içinde muteber bir konumdadır. Radyoda yaptığı konuşmada ile milli iktisat konusunu işlemekte ve sanayinin önemini vurgulamaktadır.

Birinci Beş Yıllık Plan başarı ile tamamlanmış ve bir sonrakine (onun ‘İkinci’ Bayar ve Atatürk’ün ‘3 Numaralı’ dediği plan) geçilmiştir.

Başlıca üniteleri inşa halindedir, dediği planın başlıca üniteleri iptal edileli yedi ay olmuştur.

Şevket Süreyya Aydemir yalan konuşmuştur. İKİNCİ ADAM’da 4 Senelik 3 Numaralı Plandaki yatırımların iptal olduğunu ayrıntıları ile yazmıştır. ²

O tarihte, 29 Ekim 1939, Şevket Süreyya’nın iptali bilmediğini düşünemiyorum. Sanayi Tetkik Heyeti Reisi olarak gerçekleri bilmemesi imkan dışıdır. Ona rağmen başlıca ünitelerin inşa halinde olduğunu söylemesi milleti aldatmaktan başka bir şey değildir.

Yıllar sonra iptal kararnamesini ve iptal edilen planı bir iktisat tarihçisine (Yahya S. Tezel’e) vermiş olması da ayrıca düşündürücüdür.

*

² Bkz: Masallar ve Gerçekler Sf.

7. ÇİFTLİK OLAYI (İsmet İnönü Hatıralar Cilt 2sh 287-289)

Nyon Anlaşması Ankara ile Florya arasında kalemi mahsus müdürleri ile temas halinde tartışıldı ve dediğim gibi *Tevfik Rüştü*, Cenevre’de her iki taraf arasınadaki münakaşayı idare etmek için büyük bir darlık içinde çalıştı. Bu vaziyette iş sona erdi. *Atatürk*, Ankara’ya gelişinde yolda, *Atatürk* Çiftliğinin önünden geçerken bazı sualler sordu, onlardan konuştuk ve akşamüzeri köşkte toplanmaya çağırıldık. 17 Eylül günü. Bütün bu olaylar uzunca bir zamandan beri benim çalışmamda ve Atatürk’le olan münasebetlerimizde bir yorgunluk ve kırgınlık havasının son safhasıdır.

Çiftlik olayından evvel de birtakım özel meseleler çıkmış ve tartışmalı olarak birtakım hal şekillerine bağlanmıştı. Her birinin bir izi kalmıştır.

Geldim, ilk rastgeldiğim vekil arkadaşlardan biri, “Ankara’da Orman Çiftliğinin ziraat vekaleti tarafından satın alınması kanuşuluyor” dedi. *Celal Bey*’e söylemişmiş.

Not: İsmet Paşa, “Geldim” derken Yugoslavya ziyaretinden dönüşünü kastediyor. Tarih: Nisan 1937. Oysa burada sanki 17 Eylül gününden bahsediyormuş gibi bir izlenim veriyor. M.A.D

Vekil arkadaş bunu bilgi olarak verdi. Niçin oluyor, nasıl oluyor, sebep nedir tarzında bilgi almak istedim. “Fazla bir bilgim yok” dedi. “Yalnız böyle bir mesele var. Onu haber veriyorum” dedi. Bunun üzerine *Atatürk*’le görüştim.

Bu meseleyi ben açtım *Atatürk*’e. *Atatürk* ile ilk görüşmemde, Yugoslavya’dan döndükten sonra, bu Orman Çiftliğinin satın alınması meselesini konuştuk. *Atatürk* Ziraat Vekaletinin çiftliği almak istediğini söyledi. O zaman, hatırımda tam rakamı kalmadı, bedeli meselesinin konuşulduğunu da orada öğrendiğimi zannediyorum. Ben buna itiraz ettim. Orman Çiftliğini yetiştirmek için çok emek sarf etmişsiniz, ama hükümet ve devlet de bir örnek göstermek için gösterdiğiniz gayreti kolaylaştırmak üzere çok emek sarf etmiştir. Büyük ölçüde hükümet yardımı ile, hazine yardımı ile meydana gelmiş bir eseri tekrar hazineye satmak muamelesi bizim için doğru olmaz.

Ne olacak bu çiftlik, diye sordu.

Ne olacak, bunu alacaklar bir gün, dedim. Yolunu devlet yapar, suyunu devlet getirir, ağacını devlet diker, sonra eser meydana gelince bunu

değerlendirir satarsın. Özel bir maldır diye bu yürür gider, bırakmazlar. Hepimiz gideriz gitmeyiz ama ondan sonra bunu alırlar.

E ne yapalım, dedi.

Bilmiyorum, ne yaparsın.

Vereyim öyle ise, nereye vereyim, dedi.

Hazineye ver doğrudan doğruya, dedim.

Vereyim sözünü, o söyledi: O halde ben vereyim, dedi.

Bu muamele böyle tekarrür etti aramızda.

Ali Çetinkaya, öğrendiği zaman beni gördü. *Atatürk* çiftliği hazineye veriyormuş, dedi. Evet, öyle kararlaştırdık, dedim. Tafsilat söylemedim. Öyle kararlaştırdık, dedim.

Dedi ki, *Atatürk* bu çiftlikte her ağacın dikilmesine ilgi göstermiştir, takip etmiştir, zevk almıştır. Bunu seviyor. Üzüntüsü yok mu? Bunu böyle hazineye bağışlamakla müteessir olmaz mı?

Hiç öyle görmedim ben, dedim. Hakikat de öyle.

Olmaz, son derece müteessir olmuştur, hiç şüphe etme buna, dedi. Bir ağacına kıyamayan hepsini birden verirmi bunun, dedi.

Aslında çiftliği elden çıkarmanın bir sebebi de zarar etmesi. (a)

Ondan kurtulmak için satış muamelesi düşünülüyor.

Çetinkaya mümün değil, çok müteessir olmuştur, dedi; doğru bir şey değil bu. Doğru bir şey yapmadı manasına mı söylüyorsunuz, dedi.

Öyle görmedim ben, dedim. Böyle bir ikazı aldım. Böyle bir şey yaptı bana, bu bir.

İkincisi, çiftlik hazineye devrediliyor, fakat bira fabrikası devredilmiyor.

(b)

Bunu sonradan öğrendim.

Dediler ki, bira fabrikası devredilmeyecek.

Pekala dedim.

Bira fabrikası devredilmeyecek ve bira inhisarı yapılacak. İstanbul'da Bomonti Fabrikası'nın bir davası var. Ondan bir defa da *Atatürk* şikayet etti. Bomonti Fabrikası, imtiyaz müddetinin bitmesi üzerine devlete intikal ediyor. Bomonti Fabrikası, buna itiraz ediyor. Harp seneleri müddetten sayılmaz diyor. Harp seneleri müddetten sayılır diye bir toplantımızda *Atatürk* Bomonti Fabrikasının haksız olduğunu, bu muameleyi bir an evvel neticelendirmek lazım geldiğini söylüyordu. Nedir, niçin teehhur ediyor diye aradık. Adam Danıştaya müracaat etmiş, dava etmiş. Adam haksızdır, muamelesini durdurmak lazım, bir an evvel bitirmek lazımdır mülahasasına karşı ben dedim ki, ne yapıyor adam? Böyle bir muameleye maruz kalmıştır. Bir Türk şirkettir. Türk mahkemesine müracaat ediyor. Yabancılık diye iddiası yok adamın. Mahkemeye gitmeyin mi diyeceğiz? Olmaz böyle şey. Gitsin, dedim, bakalım mahkeme ne hüküm verecek.

Bu meseleyi böyle kapattım ben.

Bomonti'ye lüzum yok diye düşünüyorlar. Halbuki ona da ihtiyaç var, diye söyledim ben. İkisine de ihtiyaç vardır, dedim. İnhisar Vekaleti bira fabrikası ile bir mukavele yapacak, inhisar mukavelesi yapılarak tayin olunan fiatla, bira fabrikası satış yapacak, işletilecek. Bu muamele bahis konusu. Orman Çiftliği yapacak bunu. Orman Çiftliği devlete verilecek ve sonra da bira fabrikası ile vekalet böyle bir şey yapacak, mukavele yapacak. Bir gün vekil bana geldi dedi ki, Orman Çiftliği ile bira fabrikası üzerine bir mukavele yapmaya imkan yoktur. Hukuki vaziyet odur ki, bütün bu tasarruflar *Atatürk* adınadır. Onun için bu inhisar mukavelesi, vekaletle *Atatürk* arasında yapılmak lazım.

Bunun üzerine ben, *Atatürk* ile konuştum. Vaziyet bu dedim. Bira fabrikası ile mukavele yapılacak ve bunu Orman Çiftliği yapamaz. Mal sahibi olan tasarruf sahibi olan sizinle vekalet arasında, inhisar mukavelesi yapılmak lazım. Güldü *Atatürk*.

Nasıl olacak, dedi.

Bu olmayacak, dedim.

Karşı karşıya geçeceğiz de devlet reisi ile hükümet olarak inhisar mukavelesi yapacağız, olmaz bu dedim.

Çiftlik hikayesinde vaziyet bu.

Bundan sonra Nyon mukavelesi üzerine Heyeti Vekileye gelecek, toplanacak vs. zihnimde birden bire canlanan hadise bu dedim:

Çiftlik hikayesi.

Bilgi Yayınevi'nin notu:

“Çiftlik Olayı, Nyon olayından önce cereyan etmiş bir tartışmadır.

İnönü; Atatürk'ün Nyon olayında takındığı tavrın, Çiftlik işinde İnönü'nün satışa karşı çıkmış olmasının Atatürk üzerinde bıraktığı gücenme, kırgınlık, hatta kızgınlıktan esinlendiğini belirtmek istiyor.

Atatürk'ün Çiftliğe karşı Bomonti'yi gündeme getirmesinin de altında, o sıralar Atatürk'e İnönü'nün kardeşi Hasan Rıza Temelli'nin bu şirketin çıkarlarını savunmakta olduğu söylentisinin aktarılması yatmaktadır.” (c)

Not:

- (a) Çiftlik 1927 yılında, sadece bir kez zarar etmiştir. Ondan sonra hep kar etmiştir. 1936 ve 1937 yılı karları, sırası ile, 103 758 ve 109 668 TL'dir. Demokrat Türkiye Dergisi Sayı 19
 - (b) Atatürk 11 Haziran 1937 günü bütün çiftliklerini (7 çiftlik) tüm demirbaşları ile, bira fabrikası dahil, Hazine'ye hediye etmiştir. Başvekalet gelen yazıyı, Başvekil İsmet Paşa, “Şükranla” diye bir not düştüktan sonra tarih ve imzasını koyarak Hazine'ye havale etmiştir. Demokrat Türkiye Dergisi Sayı 15.
 - (c) Dipnot da yanlıştır. Atatürk'ün; İsmet Paşa'dan istifa etmesini istemesini bir gerekçeye bağlamak isteyen kimi yazarlar, Şark Raporu'nu okumadıkları ve Atatürk'ün 10-12 Haziran 1937 günleri Trabzon'da ne yaptığını bilmedikleri için, ‘Nyon Konferansı – Hatay Konusu – Çiftlikler vs’ gibi sanal nedenler aramışlardır. Bunların hepsi yakıştırmadır. Atatürk, Şark Raporu'nu okuduktan ve Trabzon'da “tüm Şark vilayetlerinden gelen temsilcilerle” ile görüştüktan sonra başbakan değişikliğine kararını vermiştir. Bu sanal nedenler, enazından, İsmet Paşa'ya hakarettir. Karar, çok daha derin ve temel bir prensip anlaşmazlığına bağlıdır. Atatürk, 1937 yılının ortalarında İsmet Paşa'da “Kemalizm” ruhunu göremiyordu, artık.
- M.A.D. 22.6.01

8. Özalp'ın Hatıralarından İnönü'nün İstanbul'a Gitmemesi hk Yorum

Milli Müdafaa Vekili Kazım ÖZALP'ın "Atatürk'ten Anılar" başlıklı kitabından alıntı, sh 62-63; Türkiye İş Bankası Yayını No 317, 1992. Yorumsuz olarak veriyorum. Birileri doğru yazmamış:

Milli Mücadele'nin Cumhuriyet'in ve inkılapların temelini oluşturmuş bu iki devlet adamının, iki yakın arkadaşımın uzun zamandır görüşmemelerinden büyük üzüntü duyuyorum. Atatürk'ün hastalığının çok ilerlediği günlerde birbirleriyle hiç görüşmeden ayrılacakları üzüntüsünü yaşamaya başladım. Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ü ziyarete gittiğim bir gün, orada bulunan Başbakan Celal Bayar'a,

"İsmet Paşa, Atatürk'ü ziyaret etmek isterse, siz uygun görürmüsünüz, acaba Atatürk bu ziyaretten memnun kalır mı?"

diye sordum ve "Aracı olabilirim" dedim. Bayar,

"İyi olur, zaten konuşmalarımızdan bende Atatürk'ün böyle bir ziyareti beklediği intibai vardır"

dedi. Hemen Ankara'ya dönerek İsmet Paşa'ya gittim,

"Atatürk'ün hastalığı çok ilerlemiştir, kendisini bugünlerde ziyaret etmeniz iyi olacağını düşünüyorum. Acaba bu ziyareti yapmak ister misiniz?"

dedim. Cevap olarak,

"Evet, benim için vicdani bir vazifedir, böyle bir ziyaretten çok huzuru kalp duyarım"

dedi. En kısa zamanda İstanbul'a beraber gitmeye karar verdik. Ertesi gün İstanbul'a hareketi planladım. Trende yataklı yer sağlanması için Ulaştırma Bakanı Ali Çetinkaya'ya ve emniyet tedbirlerinin alınması için de Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'a ricada bulundum. Her ikisi de, bu gidişi pek müsait karşılamaz göründüler. (? M.A.D.) Ancak, icap edenleri yapacaklarını bildirdiler. Bu tutumlarını tuhaf karşıladım. İsmet Paşa gitmek istiyordu. Atatürk bu ziyaretten memnun kalacaktı, ben de bana düşen görevi yapmış olacaktım. Bu nedenle başkalarının görüşlerine önem vermiyordum

İsmet Paşa'yı alıp trene götürmek üzere Pembe Köşk'e gittiğimde, paşayı bu seyahatten vazgeçmiş durumda buldum. Nedenini öğrenmek istedim. İsmet Paşa fazla ayrıntıya girmedi, biraz zorladığımda ve sonradan etraftan aldığım bilgilerden anladığıma göre, Refik Saydam, İsmet Paşa'nın Atatürk'ü ziyarete gideceğini haber alarak Pembe Köşk'e gelmiş,

“Yolda ve İstanbul'da kendisine karşı tehlike mevcut olduğunu, bir plan hazırladığını, bu seyahate gitmesinin caiz olmadığını”, daha başka şeyler de ilave ederek söylemiş. Hatta

“Böyle bir seyahat teşebbüsünde bulunursanız, trenin önüne yatarak gitmenize mani olurum”

demiş. Bu sözlerin tesiriyle İsmet Paşa, Atatürk'ü ziyaretten vazgeçmiş bulunuyordu. Ali Çetinkaya'nın ve Nevzat Tandoğan'ın bu konuya neden ılımlı yaklaşmadıklarını da anlıyorum. Herhalde onlar da tesir altında kalmışlardı.

Müşkül durumda kalmıştım. Son olacağını tahmin ettiğim bu karşılaşma teşebbüsünü, eski arkadaşlık ve insaniyet duygusuyla yapmıştım.

Ayrıca İsmet Paşa'nın güvensizliğine de üzülmüştüm.

Ancak ben vazifemi yapmıştım, bundan sonrası beni ilgilendirmezdi. Dolmabahçe Sarayı'nı telefonla arayarak durumu Başbakan Celal Bayar'a bildirdim. Onun da üzüldüğü anlaşılıyordu. Bir süre sonra Atatürk, İnönü ile görüşmeden hayata veda etti.

*